

„ЖАНР И ЖАНРОВА СПЕЦИФИКА (ЛИТЕРАТУРНА МОРФОЛОГИЯ)“ от ИВАН ПОПИВАНОВ. С., „Нар. Просвета“, 1984, 342 с.

Новата книга на Иван Попиванов е плод на неговите дългогодишни и системни изследвания на жанровата теория. Сега той обобщава наблюденията си върху природата на жанровете и тяхното своеобразие, използвайки разнообразия литературно-художествени явления. Всеки, който познава научните трудове на автора, няма да остане изненадан и този път от стремежа непрекъснато да се обогатяват съществуващите постановки, да се променят възгледите ни за жанровете в художествената литература.

Още в началото на своя труд изследователят уточнява същността на понятието „литературна морфология“. Желанието на Ив. Попиванов е да преодолее остарелите гледища, използвани при жанровите проучвания, като за целта се използва терминът „морфология“, който откриваме и в подзаглавието на книгата. Разбира се, едно название — традиционно или ново, — не може изведнъж да промени нашите представи за литературно-художествените форми. В науката, както е известно, са въвеждани различни понятия и термини, но техният живот невинаги е бил траен. За резултатното им прилагане не е достатъчно само да се включат в литературоведската практика, не по-малко важно е да се обособи тяхната необходимост.

Литературоведите използват няколко названия, които осмислят съдържанието и насоките на изследванията върху литературните жанрове. В зависимост от националната научна традиция по-широко разпространени са термините жанрология, генеология и морфология. Проследявайки употребата на последния термин, Ив. Попиванов анализира съдържателния обхват и подчертава неговата приложимост в съвременната литературна теория. За изследователя употребата на предложения термин е оправдана, защото с него се характеризират изследванията на жанровете върху една по-широка основа. Така е потърсена възможност да се преодолее стесненото разбиране за морфологията, която „се занимава с творбата от гледна точка на жанровата ѝ структура, от гледна точка на съотношението ѝ с другите произведения, на близостта ѝ с някои от тях, с

които е в обща система и категория, както и с оглед на разликите ѝ по отношение на други творби от различни системи и категории; има се предвид и развитието, изменението на жанра през различни етапи, при единството на съдържание и форма“ (с. 8). И все пак авторът предупреждава: не трябва да се надценява всеобщността на категорията морфология, която не подменя установените вече възгледи за формите, а позволява литературоведите по-пълно да се приблизят до същностните характеристики на жанровите формации, сложно преобразувани в разволя на художествената литература.

Очевидно е, че авторът на книгата „Жанр и жанрова специфика“ е привлечен от постановките на съветския теоретик М. Каган, разработващ настойчиво морфологията на изкуството. Ив. Попиванов обаче е от изследователите, които умеят разумно както да приложат определени страни от други научни насоки, така и да обогатят вече постигнатото. Нашият теоретик не само определя предмета на литературната морфология, но предлага и основни понятия, с които се работи в нейната област: жанрова същност и специфика, жанрова форма и жанрови категории. Така, тръгвайки от определението на една научно-изследователска проблематика, Ив. Попиванов ни въвежда и в системата на нейните категории, понятия и термини.

Уточнена и подкрепена с факти, жанровата специфика е потърсена в непосредствена връзка с особеностите на художествената форма и съдържание. Като взема предвид своеобразието в проявите на жанровите форми, техният сложни връзки в разволя на изкуството, авторът подчертава и единството на релация и корелация — главни принципи, чрез които се извяват жанровите форми. Тук изследователят откроява необходимостта да се изяснят критериите на жанровата типология в съотношение с различните типове диференциация на формите. Перспективен е възгледът, че типологията не е абстрактна класификация, подвеждаща своеобразието на художествените явления в отделни рубрики, а преди всичко познавателно средство, което спомага да се улови и изследва многообразието на жанровете. Ето защо Ив. Попиванов не остава единствено при теоретическите постановки, а търси и определя същността на художествените явления в тяхното движение.

функционалното изучаване на жанровата форма особено изтъква при типологическата характеристика, която авторът прилага както при романа, създаден от романтизма и реализма, така също и в областта на лирическите форми.

Оказва се, че за Ив. Попиванов жанровите проявления не са само обикновени названия на произведения, а изъятия на психологически, комуникативни, социални въпроси на художественото творчество. Разгърнатата основа, върху която литературоведът изгражда своите постановки за морфологичната специфика, е безспорно една от предпоставките да се превъзмогне релятивизмът в жанровата теория.

В подхода си към жанровете изследователят несъмнено е трябвало да преодолее редица трудности, произтичащи от наличието на многобройни класификации, някои от които идват още от древността, а в по-ново време, обловени и усложнени с разнообразна методология, са наистина препятствие пред литературоведите. За това авторът внимателно оценява постигнатото в методологията на жанра. Като анализира критично възгледите на отрицателите на типологията — Кроче и Спингарти, — Попиванов систематизира и основните насоки в теорията на жанровете. Установява се, че все още не са определени ясно типологическите принципи на литературните видове. Основателно изтъква въпросът за една монистична систематика, която — ако се постигне, — ще бъде навярно най-значителното постижение в жанровата теория.

Когато изяснява редица терминологични различия, авторът не отминава въведените понятия, а изчерпателно ги характеризира. Това проличава например при тълкуването на жанровата структура. Много често поради ред причини понятието се изпразва от съдържание и изгубва своята научна определеност. Изтъквайки морфологичните белези, Ив. Попиванов оценява теоретическата значимост на жанровата структура, която несъмнено увеличава възможностите да се уловят и осмислят сложните преходи при разнообразните художествени явления.

Приложеният от автора подход позволява да се уточни категорията жанр по следния начин: „Той е основна всеобхващаща категория, изясняваща признаците на диференциация и класификация — едновременно в тяхното единство“ (с. 35). Възприет като „категория на категоризирането“, жанрът потвърждава методологическото си значение на едно от основните литературоведски понятия.

Очевидно е, че всяка жанрова систематика, ако не е самонапълна, колкото и изчерпателна да е, невинаги може да обхване многообразието на създадените и новопоявяващи се форми в изкуството. Затова Ив. Попиванов не надценява типологията на жанровете микро-

форми (видове), тъй като при тях несъмнено са и най-богатите проявления в творческото осмисляне на действителността. Разбира се, съпоставките между отделните микроформи позволяват да се установи онази неповторимост на произведенията, която е предпоставка за жанрови синтези, а многобройните примери на свързващи се типологически характеристики представят художествената специфика на произведенията.

За да се освободи от съществуващите традиционни оценки при диференциацията на родовете и видовете, авторът на монографията предлага контрастни двойки или „бинарни опозиции“, с които се характеризират морфологичните прояви. В качеството на опозиция при едни произведения е привлечена емоционалността, а при други — сюжетността и структурата. От своя страна класификацията на самостоятелни (монофункционални) и несамостоятелни (бифункционални) родове предполага по-разнообразен подход към жанровите проблеми.

Ив. Попиванов основателно подчертава, че в художествените произведения невинаги се изъяснява в чист вид жанровата характеристика. Изградената представа за жанровата същност и структура се използва последователно в анализа на присъщите морфологични понятия — макро- и микроформи. Така жанровата същност на лириката авторът изяснява чрез своеобразието на нейната структура и съответстващият ѝ образ. Без да се отричат напълно съществуващите теории за природата на поетическия род, потвърдена е по-надеждна система от типологически принципи.

Изследователската позиция е определено изяснена при оценката на разнообразни постановки за лириката. Както е известно, за нея има определения още в античността, а по-сетнешните художествени направления — класицизмът и романтизмът, — също не я пренебрегват в своята теория. Ив. Попиванов се стреми да не върви по познати пътища и неслучайно решително изтъква, че „чувствата на лирическата творба не са категоричен жанров определител“ (с. 94). В тази насока си и наблюденията върху предмета на лириката — въпрос, който многократно е разискван в литературната наука. Изказаните вече становища наистина са много и разнообразни, но за изследователя експресивно-синтетичното начало е именно основата, върху която изгражда своята класификация на лирическите произведения. Четирите типа лирически структури, които се предлагат, са особено необходими при изучаването на литературата. Тук Ив. Попиванов е отново верен на своите принципи, като обвързва научните проблеми с определени практически цели. Това придава действеност на авторската позиция, защото разгърнато са представени различни примери, потвърждаващи класификацията на лирическите произведения. А достъпните образци

на жанровата интерпретация, няма съмнение, ще подпомогнат преподавателите по литература. Не е тайна, че тъкмо лирическите произведения са сред най-трудно удаващите се на анализ в училище.

Прегледно осъществена в книгата на Ив. Попиванов е и систематиката на лирическата структура — морфологично понятие, което е сред същностните характеристики на макроформата. Наблюденията върху трите насоки в изявата на лирическата структура са подкрепени от убедителни примери, разкриващи взаимната им обусловеност. Оправдан е интересът към лирическите микроформи и разновидностите, тъй като своеобразието на тяхната поезика е не толкова цел, колкото една от възможностите да се разкрие изключителното богатство на жанрови форми. Без да подценява относителната самостоятелност на художественото произведение, авторът оформя пътищата, по които лириката се обогатява от изобразителното изкуство и музиката. Това е една особено перспективна изследователска насока, която — ако се подхване, — може да ни представи интересни художествени синтеси, присъщи на съвременната лирика.

Лирическото начало, възплътено в жанровата специфика на отделните произведения, Ив. Попиванов открива при най-разпространените видове: ода, елегия, песен, епитафия, пейзажно стихотворение и др. Посочени са и особеностите при хумористичното и сатиричното интерпретиране на действителността в отделни жанрове — основни и пародирани. Очевидно е, че има лирически произведения, които трудно се поддават на класификация, а и поради новаторството си често остават жанрово необозначени и неизследвани. Разбира се, едва ли е възможно — сам авторът посочва това, да се говори за някакви постоянни жанрови форми. Повечето теоретични приемат, че е неоправдано да се утвърждава вечността на жанровете, макар М. Бахтин да открива в тях паметта на изкуството.

От някои форми днес са останали само названията, с които се определят произведения, различаващи се понякога съществено от жанровете, създадени в миналото. Примери за това има достатъчно в типологията. Ето защо Ив. Попиванов, като има предвид богатството на естетическите принципи, с които се отличават реализмът и социалистическият реализъм, разглежда жанровите форми в тяхната относителност. Изведените теоретически постановки са верни, защото са подчинени на жанровата динамика в литературата. Така и мисълта на автора, че „социалистическият реализъм не сковава, не ограничава формите в лириката“, е убедително защитена както от конкретните художествени факти, така и от съдържащите обобщения в книгата.

Ако всяка една от макроформите е необходима на автора, за да проследи жанровата

специфика на художествената литература, то при епоса са представени характерните етапи в неговия развой и връзките между отделните микроформи. Въведени са различни теоретически постановки, които, критично оценени, дават основата, върху която израства една методологически единна система на повествователното изкуство. В нея не са пренебрегнати въпросите на фабулирането, сказа, потока на съзнанието, цикличността и есезима — особености на структурата, чрез която се изясняват характерни изобразителни страни на епоса.

Когато оспорва нечие гледище за спецификата на формите или пък възприема дадена постановка, Ив. Попиванов не остава при съзерцателното отношение към фактите. Той винаги ни въвежда в системата на своите наблюдения, приобщава ни към логиката на научната мисъл, разширявайки и задълбочавайки оценките за художествените явления. Така е и при възприемането на гледището, принадлежащо на В. Кожинов, за незавършеността на романия жанр. Като проследява предложеното от съветския теоретик, Ив. Попиванов утвърждава позиция, която е значително по-приемлива, тъй като е изведена от многообразието на епическите форми. Примери за този подход на изследователя да усвоява критично чужди възгледи има на много места в книгата, особено при полемиката с представители на немарксистското литературознание.

Епическото изображение — друг основен изследователски предмет в книгата, — както и спецификата на повествователните форми, различията между повестта и новелата са разкрити в анализа на разнообразни произведения от българската и западноевропейската литература. Ив. Попиванов проследява не само основните епически жанрове, но обогатява и своята класификация с още три категории: документални, хумористични и тясно свързани с фолклора. Явно е, че се търси една по-всеобхватна систематика, която не просто да подчинява многообразието от произведения на определени изходни принципи, а да изпълнява и определени познавателни функции. Изтъкнатите художествени особености на пътепис, мемоаристика, очерка, хрониката и репортажа са отправна точка за подетайлно проучване на връзките между отделните форми. Особено внимание е проявено и към сатиричните, хумористичните и гротескните насоки в жанровата специфика на художествените произведения. Определени са както естетическите им характеристики, така и своеобразието на използваните изобразителни средства.

Спецификата на драмата Ив. Попиванов изследва, използвайки разнообразни теоретически постановки. Изразеното гледище за бифункционалната природа на драматическия род е защитено, като са взети предвид неговите съществени морфологични признаци. Сценичността на драмата и нейната жан-

рова структура е очертана в съпоставка с останалите макроформи, най-вече епоса. Изследването на драматическите принципи на художествено изображение е подкрепено и с наблюдения върху своеобразието на отделните микроформи. На преден план излиза естетическата характеристика на трагедията. Авторът използва разнообразен художествен материал, за да изтъкне отличителното за тази микроформа. Тук обаче е нужно да се помисли дали развитието на родната драма не дава примери и за появата на социалистическа трагедия у нас. Ив. Попиванов не уточнява жанра, когато разглежда „Прокурорът“ на Г. Джагаров, а назовава произведението пиеса. Изследователят отбелязва, че „в нашата литература не се разработва трагедията като литературен вид, типични трагедии почти няма“ (с. 316). Възниква въпросът: не трябва ли драматическият жанр — в случая трагедията, — да се разглежда в неговото развитие и изменение? Една интерпретация на „Прокурорът“ ще покаже, че у нас драматическите писатели също се насочват към изображение на трагичното. Нашето общество не е лишено от конфликти, които Г. Джагаров творчески изследва чрез драматическата форма на своето произведение, създавайки социалистическа „оптимистична трагедия“. Този познат ни от миналото драматически вид не е изчерпал своите изобразителни възможности, по-скоро в него се наблюдава как изявени творци преобразуват естетическото по посока на онези изменения, които пораждат новото жанрово съдържание на конфликтите и участниците в тях. А като типологическа форма и историческата трагедия не е изоставена от съвременните драматически автори в техните творчески търсения.

Разработвайки морфологичните принципи на драмата, Ив. Попиванов още веднъж изяснява своите качества на интерпретатор, който не пропуска измененията, появата на нови сложни форми в изкуството. Както е известно, той написва солидно изследване върху проблемите на трагикомичното и именно затова поднесените наблюдения, въведени в системата на морфологичната характеристика на литературата, още по-убедително представят теоретическите разработки в книгата. В стегнатия преглед на трагикомичното е проследена неповторимостта на жанровата специфика, чиято изобразителни средства авторът анализира, потвърждавайки нейната естетическа същност и художествено въздействие.

В частта за драмата обаче Ив. Попиванов не оценява едно сравнително ново художествено явление — документалната драма, която се утвърждава от някои теоретици като самостоятелна жанрова форма. У нас са създадени няколко документални драматически произведения, които имат определени художествени качества. Този факт, несъмнено вече поставя пред литературознанието зада-

чата да се осмисли теоретически една определена тенденция в драматическото изкуство.

Несъмнено всеки опит за съвременна жанрова класификация е предварително обречен на неуспех, ако не се вземе предвид литературата на социалистическия реализъм. И не само това. Като отчита сложните междинни образувания в литературния процес, Ив. Попиванов изследва разнообразните връзки между макро- и микроформите, за да утвърди нови възможности както за обогатяване на жанровете, така и за разширяване на тяхната естетическа функция. Предложеният жанров синтез (конкретия) не е изкуствено построение, а теоретическа постановка, подчертаваща перспективните насоки, в които се развива съвременната социалистическа литература, художествените търсения на нейните най-значими творци. А това ни задължава да не омаловажаваме онези художествени факти — не само лироепоса, — които потвърждават, от една страна, връзките с традицията, а, от друга — новаторството на художествените явления. Тук Ив. Попиванов изтъква онези факти, които съответствуват на патоса на времето, анализира художествени произведения, разкриващи естетически въздействащи страни на социалистическата действителност. Макар и да не остават незабелязани примерите на формалистични жанрови експерименти, не те са утвърдени като образци за творчество, а произведенията, наситени с дълбоко значими идеи и художественост по формата.

И все пак трябва да подчертаем, че отделни понятия и термини, предложени от Ив. Попиванов, са условни, за което авторът ни предупреждава. Възможно е някои от тях да не се приемат от специалиста, но едно е неоспоримо. Те ще породят размисъл, ще раздвижат литературоведските търсения в недостатъчно разработената теоретическа област на литературната морфология.

Изследването на Ив. Попиванов е особено нужно за литературоведа, който проучва жанровете. Богатата и асоциативна мисъл на автора откроява свежи наблюдения и интересни аналогии, чиято познавателност е безспорна. Отделни въпроси, намерили място в труда, ще подтикнат теоретиките да навлизат и в други неизследвани страни на жанровата теория.

С монографията си „Жанр и жанрова специфика“ Ив. Попиванов потвърждава, че е от онези литературоведи, които се стремят с всяко ново изследване да поднесат оригинални възгледи, насочващи литературоведското мислене към надеждни и верни методологически ориентири, съвзвучни с идеите на времето и на изкуството, чиято съвременна жанрова картина е отражение на богатата социалистическа действителност.

Илия Пачев